

Тетяна НІКОЛАЮК

кандидатка історичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри культури і соціально-гуманітарних дисциплін,
Національна академія образотворчого мистецтва та архітектури
(Київ, Україна), nikolaiukt@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5133-4033>

Тетяна СТОЯН

докторка історичних наук, професорка,
професорка кафедри міжнародних відносин та гуманітарних студій,
Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова
(Київ, Україна), stoyan.ta@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6047-166X>

Каральні заходи як метод підвищення продуктивності праці робітників у радянській Україні 1929–1938 рр.

DOI: <https://doi.org/10.15407/10.15407/uhj2022.03.096>

УДК: 94(477)«1929/1938»:341.485

Анотація. Мета дослідження полягає у вивченні каральних заходів стимулювання виробничої діяльності робітників усіх галузей промисловості, транспорту та будівництва УСРР–УРСР, які застосовувала держава-комуна впродовж 1929–1938 рр. для підвищення продуктивності їхньої праці в умовах тотального володіння, користування й розпорядження всіма засобами виробництва. **Методологія.** У науковому пошуку наголос робився на головний принцип історичної науки – принцип історизму. При визначенні структури студії використано проблемно-хронологічний підхід. **Наукова новизна.** Висвітлюються каральні практики та примус як спосіб залучення робітників при відсутності матеріального стимулювання праці до економічного життя в умовах комуносоціалізму. З'ясовано, що впродовж 1929–1932 рр., коли правляча партія здійснювала другий комуністичний штурм, робітництво республіки негативно реагувало на спроби держави-комуні замінити матеріальне стимулювання праці каральними практиками. Наприкінці 1933 р. заміна належного матеріального заохочення позаекономічним примусом поставила радянську економіку на межу економічної катастрофи: посилилася плинність робочої сили, зростає кількість випадків браку і прогулів, знизилася продуктивність праці, посилилося відставання СРСР від розвинутих капіталістичних країн. У 1934–1936 рр. партійно-радянське керівництво продовжувало застосовувати каральні практики разом із матеріальним заохоченням праці. Впродовж 1937–1938 рр. каральні заходи щодо стимулювання виробничої діяльності на промислових підприємствах було значно посилено, напередодні Другої світової війни вони перетворилися в масові репресії. **Висновок.** На основі вивчення нових архівних документів та аналізу статистичних даних доведено, що в 1929–1938 рр. в умовах економічної кризи уряд застосовував страх як інструмент примусу, завдяки якому партійно-радянське керівництво намагалося підвищити продуктивність праці робітників.

Ключові слова: комуністичний штурм, держава-комуна, каральні заходи, виробничо-товариські суди, «партійні чистки», репресії, «саботажники».

У період здійснення сталінського комуністичного штурму партійно-радянське керівництво експлуатувало робітників без матеріального стимулювання їхньої праці, підмінюючи його в умовах неринкової економіки ідеологічною обробкою свідомості та

моральним заохоченням. І хоч це давало певні результати, воно не могло мати ефект тривалий час. Тому для підвищення продуктивності праці робітників разом із моральним та ідеологічним стимулюванням також активно застосовувалися каральні заходи.

Як зазначає С.Кульчицький: «Влада мусила застосувати специфічні засоби й прив'язати робітників до економічного життя в умовах комуносоціалізму»¹. Каральні заходи держави, спрямовані на інтенсифікацію виробничої діяльності робітників в умовах виробництва та розподілу матеріальних благ на безтоварній основі, без ринкових механізмів, було оголошено «вихованням соціалістичної трудової дисципліни». Безперечно, міцна трудова дисципліна необхідна для забезпечення нормального функціонування підприємств у будь-якому суспільстві. Для виконання цього завдання радянська влада застосувала жорстокі заходи, яких не запроваджувала жодна капіталістична країна світу.

Проблема застосування державою в 1930-х рр. каральних заходів із метою підвищення продуктивності праці робітників майже не розглядалася в радянській історіографії. Більшість тодішніх істориків оминали гострі питання та проблеми, пов'язані з небажанням робітників працювати в умовах спотвореної економіки, яка базувалася на виробництві й розподілі матеріальних благ на безтоварній основі, в умовах відсутності матеріального стимулювання праці та посилення каральних методів. Натомість радянські дослідники абсолютизували організаторську й масово-політичну роботу державної партії, спрямовану на мобілізацію робітників для виконання завдань п'ятирічок, а також замовчували факти про значну відсталість сталінської економіки 1930-х рр. від ринкової моделі розвинутих капіталістичних країн².

Значну частину радянської історіографії складають дослідження, в яких аналізуються конкретні форми активізації виробничої діяльності робітників³. Серед них можна виділити праці історико-партійного характеру, що містять великий фактичний матеріал про умови й наслідки праці робітників великих промислових районів – Донбасу, Кривбасу, а також окремих галузей промисловості республіки⁴. Водночас фактично не висвітлювалися чинники та вияви суттєвих коливань, які мали місце в мотивації виробничої діяльності робітників у 1930-х рр. Наприклад, падіння продуктивності праці наприкінці першої і впродовж другої п'ятирічок радянські історики пояснювали погіршенням трудової дисципліни у зв'язку зі значним припливом на підприємства вихідців із села. Практично не згадувалося про відсутність у радянській економічній моделі матеріального заохочення праці та застосування до робітників примусу й каральних практик.

Політична спрямованість досліджень витримувалась у відповідних рамках, за винятками, до яких можна віднести студії В.Лельчука, С.Кульчицького⁵. Автори вперше навели багато фактів невиконання окремими галузями і промисловими підприємствами СРСР та УСРР виробничих завдань у 1930-х рр., проаналізували процес

¹ Кульчицький С. Ленінська держава-комуна як інструмент побудови спотвореного світу // Український історичний журнал. – 2021. – №2. – С.180.

² Социалистическое народное хозяйство СССР в 1933–1940 гг. – Москва, 1963. – 666 с.; Развитие народного хозяйства Украинской РСР. – К., 1967. – 459 с.; Бабко Ю.В. У боротьбі за соціалізм: З досвіду роботи компартії України в роки другої п'ятирічки (1933–1937 рр.). – К., 1974. – 224 с.; Панібудьмаска В.Ф. Розвиток соціалістичного змагання в роки комуністичного будівництва (1959–1972 рр.) // Український історичний журнал. – 1973. – №7. – С.45–55; Горбань Ю.А. Ленинским курсом социалистической индустриализации: Из опыта Компартии Украины по руководству развитием промышленности. – К., 1984. – 152 с.

³ Кудлай О.С. Від комуністичних суботників до бригад комуністичної праці. – К., 1962. – 147 с.; Епштейн А.І. Робітники України в боротьбі за створення матеріально-технічної бази соціалізму (1928–1932рр.). – Х., 1968. – 195 с.; Сырцова С.М. Рабочий класс Украины на завершающем этапе социалистической индустриализации. – К., 1979. – 192 с.

⁴ Пономаренко Г.Я. Во главе трудового подъема: Коммунисты Донбасса – организаторы социалистического соревнования рабочего класса в годы первой пятилетки. – К., 1971. – 175 с.; Дольчук А.В. Борьба Коммунистической партии за восстановление и дальнейший развитие горнозаводской промышленности (1921–1937 рр.). – К., 1974. – 184 с.

⁵ Лельчук В.С. Индустриализация СССР: история, опыт, проблемы. – Москва, 1984. – 304 с.; Данilenko В.М., Касьянов Г.В., Кульчицкий С.В. Сталинизм на Украине: 20–30-ти рр. – К., 1991. – 344 с.

насаджування в республіці командно-адміністративної системи, закріплення робітників у статусі «державних трудових ресурсів» із фактичним позбавленням прав на управління виробництвом.

Лише після зламу тоталітарної системи в незалежній Україні з'явилися праці, які значно заповнили істотну прогалину в історіографії щодо застосування тоталітарною владою покарань і репресій⁶. Каральні заходи розглядаються як невід'ємна складова позаринкового економічного механізму виробництва та розподілу матеріальних благ, який побудувала держава-комуна. Примус став головним методом щодо перетворення «людського матеріалу капіталістичної епохи» на «комуністичне людство». Автори вперше ввели в обіг дані про кількість репресованих у 1930-х рр., висвітлили діяльність головних сталінських катів в Україні. Проте вплив покарань та репресій на мотивацію праці робітників залишався поза увагою фахівців.

Доступність архівів надала історикам можливість розширити поле досліджень. На застосування каральних заходів для підвищення продуктивності праці робітників радянської України впродовж 1929–1938 рр. звернула увагу Т.Ніколаюк у своїй кандидатській дисертації⁷. У 2012 р. з'явилася колективна монографія Інституту історії України НАН України, у третьому розділі якої фахівці з проблем повсякденного життя робітництва О.Мовчан і В.Гудзь навели чимало фактів застосування партійно-радянським керівництвом каральних методів для інтенсифікації праці робітників⁸. Наступного року вийшла праця С.Кульчицького, де значне місце відведено висвітленню другого комуністичного штурму, що призвів до кардинальних зрушень у соціальної структурі та економічному базисі українського суспільства й супроводжувався репресіями⁹. Примусові заходи, які використовувала держава щодо робітників-порушників трудової дисципліни на підприємствах Донбасу, розглянуто також у науково-популярній розвідці цього автора¹⁰. За останні роки в Україні не з'явилося нових досліджень про застосування радянським партійним керівництвом у 1929–1938 рр. каральних методів для стимулювання праці робітників.

Уже в роки громадянської війни, коли правляча комуністична партія вперше запровадила політику побудови комунізму в окремо взятій країні, керівник радянської держави В.Ленін вимагав застосовувати найжорстокіші покарання проти тих, хто відмовлявся працювати («В одному місці посадять в тюрму [...] півдюжини робітників, що ухиляються від роботи [...] В другому – поставлять їх чистити сортири. В третьому – дадуть їм, по відбутті їх при залишенні карцера, жовті білети, щоб весь народ [...] наглядав за ними як за шкідливими людьми. В четвертому – розстріляють на місці одного з десятих, винних у дармоїдстві»¹¹). Коли ж цей перший (1917–1920 рр.) комуністичний штурм

⁶ Шаповал Ю. Сталінізм і Україна // Український історичний журнал. – 1991. – №1–12; 1992. – №1–12; Панченко П. Виникнення і розвінчання міфу про комуністичне ставлення до праці // Там само. – 1992. – №12. – С.32–38; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: У 2 кн. – К., 1994. – Кн.1. – 432 с.; Кн.2. – 686 с.; Золотарьов В.А., Шаповал Ю.І. «Коливань у проведенні лінії партії не було» (Сторінки біографії К.М.Карлсона – заступника наркома внутрішніх справ УРСР) // Український історичний журнал. – 1996. – №1. – С.98–103; Кульчицький С. Терор 1937-го: погляд через 60 років // Слобідський край. – 1997. – 4 березня; Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В. ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – 608 с.; Білокінь С. Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): Джерелознавче дослідження. – Т.1. – К., 1999. – 448 с.; Шаповал Ю. Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії. – К., 2001. – 560 с.

⁷ Ніколаюк Т.А. Політика держави щодо мотивації праці робітників у промисловості України (1929–1938 рр.): Дис. ... канд. іст. наук. – Острог, 1999. – 337 с.

⁸ Мовчан О., Гудзь В. Повсякденне життя на підприємствах і новобудовах // Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя / Відп. ред. С.В.Кульчицький. – К., 2012. – С.97–238.

⁹ Кульчицький С. Червоний виклик: Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. – Кн.2. – К., 2013. – 628 с.

¹⁰ Кульчицький С. Радянська індустріалізація на Донбасі: 1926–1938. – К., 2015. – 120 с.

¹¹ Ленін В.І. Як організувати змагання? // Його ж. Повне зібрання творів. – Т.35. – К., 1973. – С.197–198.

провалився і партія була змушена запровадити нову економічну політику, вона трохи послабила застосування каральних заходів, хоча повністю від них не відмовилася.

Нормальне бажання заробляти гроші комуністична партія задовольняти не збиралася, оскільки проводити модернізацію країни вона планувала шляхом обмеження споживання. Зіткнувшись із прагненням людей працювати й отримувати за це грошову винагороду, партійні функціонери назвали це «споживацькою психологією», «рвацтвом», і почали боротьбу з робітниками, застосовуючи каральні методи.

У листопаді 1928 р. під тиском Й.Сталіна на пленумі ЦК ВКП(б) було визначено планові контрольні цифри 1-ї п'ятирічки з мінімальними матеріальними витратами на робочу силу. Після цього у своєму листі «Про підняття трудової дисципліни» (лютий 1929 р.) партійне керівництво наказало господарникам активно використовувати норми чинного законодавства, які передбачали різноманітні каральні заходи щодо порушників «трудова дисципліни»¹². Утім держава-комуна зіткнулася з необхідністю зважати на норми Кодексу законів про працю (КЗпП), затвердженого 1922 р. Зокрема ст. 47 цього документа дозволяла адміністрації звільняти робітника лише за прогул без поважних причин, який відбувся впродовж трьох днів поспіль або більше шести днів на місяць¹³.

Тому після початку другого комуністичного штурму (1929–1932 рр.) радянське керівництво вирішило посилити можливості каральних заходів. Постанова ЦК ВКП(б) від 6 березня 1929 р. надавала господарникам право звільняти з роботи не лише «прогульників», а також робітників, котрі відмовлялися працювати на умовах держави¹⁴. Профспілки, які намагалися захистити робітництво від цих нових покарань, того ж 1929 р. було «очищено від правих опортуністів» і перетворено на «ефективний інструмент мобілізації лав трудящих на здійснення соціалістичної індустріалізації»¹⁵. У наступному році партійне керівництво прийняло рішення про відмову впродовж 6 міс. у прийомі на роботу на транспорті та у промисловості тих, кого було звільнено за порушення трудової дисципліни¹⁶.

У лютому 1930 р. РНК СРСР доручив народному комісаріату праці, за згодою з ВЦРПС, господарськими наркоматами країни й відповідними органами союзних республік, розробити в піврічний термін проект нового загальносоюзного КЗпП, переглянувши практику договірних відносин між управліннями підприємств і профспілками відповідно до курсу на зміцнення адміністративного господарювання¹⁷. В кодексі, ухваленому у середині 1930-х рр., фактично було скасовано, попри їх формальну чинність, норми попереднього КЗпП 1922 р.¹⁸ До його прийняття старий кодекс доповнювався дедалі новими статтями, що обмежували права працівників.

Постанова НКП СРСР від 10 квітня 1930 р. надавала право адміністрації звільняти робітника, якщо його перехід на іншу роботу викликав неодноразове (не менше 3-х разів) вироблення браку (без попередження і вихідної допомоги) та у випадку його переведення за постановою комісії з чистки (з вихідною допомогою за 12 робочих днів)¹⁹. 17 грудня 1930 р. за порушення робітником установлених державою умов

¹² Директивы КПСС и советского правительства по хозяйственным вопросам: Сб. док. (1917–1957): В 5 т. / Сост. В.Н.Малин, А.В.Коробов. – Т.2: 1929–1945. – Москва, 1957. – С.12–19.

¹³ Див.: Гудзенко П.П., Кульчицький С.В., Штаталіна Є.П. Трудові почини робітничого класу (1921–1937): На матеріалах Української РСР. – К., 1980. – С.96.

¹⁴ Директивы КПСС... – Т.2. – С.19.

¹⁵ Ніколаюк Т.А. Позаекономічні стимули мотивації праці робітників України в 1929–1933 рр. // Український історичний журнал. – 1999. – №4. – С.59.

¹⁶ Мордохович З.Л. Использование трудовых ресурсов и подготовка кадров. – Москва; Ленинград, 1931. – С.78.

¹⁷ Мовчан О., Гудзь В. Повсякденне життя на підприємствах і новобудовах. – С.121.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Трубенюк О. Українське робітництво за умов наступу тоталітаризму (друга половина 1920-х – початок 1930-х рр.) // З архівів ВЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – №2/4. – С.41.

праці НКП СРСР затвердив жорсткий табель стягнень, серед яких були догана з об'явою по підприємству із відміткою у його особистих документах, притягнення до відповідальності товаришським судом та звільнення. При визначенні міри стягнень за систематичні порушення враховувалися всі провини впродовж 12 міс., а при врахуванні запізнь – за останній місяць. При цьому держава надала адміністрації право не сплачувати зарплату за час запізнення або прогулу²⁰.

Заходи стягнення були жорстокими та несправедливими ще й тому, що часто робітники прогулювали або запізнявалися через довге стояння у чергах в їдальні, у магазинах кооперації для одержання за картками продуктів, тобто через низький рівень постачання державою трудящих необхідними товарами. Наприклад, на I Всесоюзній конференції робітників соціалістичної промисловості (лютий 1931 р.) робітниця Яковлева розповіла про звільнення жінки, яка вперше за 23 роки бездоганної праці допустила прогул – через стояння у черзі в робкооп по взуття²¹. Робітник залишався віч на віч з адміністрацією, оскільки призначене партією нове керівництво ВЦРПС, забувши про свій статутний обов'язок захищати працівників від свавілля адміністрації, активно допомагало «червоним директорам» підвищувати продуктивність праці, дозволяючи їм застосовувати щодо робітництва каральні заходи оновленого трудового законодавства.

Ще більше роль профспілок як захисників інтересів трудящих було обмежено рішенням ЦК ВКП(б) від 10 квітня 1930 р. про так звану «єдиноначальність» на промислових підприємствах. Відтепер на виробництві запроваджувався більш жорсткий внутрішній розпорядок, а директори отримали фактично диктаторські повноваження щодо застосування каральних заходів.

Набули розповсюдження й такі форми морального та матеріального терору, як «чорні каси» з відповідним агітаційним зовнішнім оформленням, в яких «прогульники» змушені були окремо від решти трудового колективу отримувати зарплату. У багатотиражних газетах заводів, фабрик, шахт друкувалися їхні прізвища зі вказанням безпосередніх місць роботи. На помітних місцях вивішували списки порушників трудової дисципліни й демонструвалися документальні кінострічки про них. Наприклад, на донбаській шахті ім. Артема активно застосовували глузливу плакатну агітацію, коли під тезою «Хто на чому їде до соціалізму» шахтарів, що відставали у видобутку вугілля, зображували верхи на черепасі, ракові, верблюді, а так званих «передовиків» – верхи на аероплані²². На шахті «Паризька Комуна» Луганського округу в 1929 р. «прогульників» виключали з комсомолу, а у клубі шахти №1-2 Хрустальської рудоуправи функціонувала постійна фотовиставка з портретами порушників трудової дисципліни²³.

Із дозволу профспілок порушників трудової дисципліни та членів їхніх родин позбавляли продовольчого забезпечення. Так, на шахті «Юний комунар» «прогульникам» не видавали тютюну, а в день прогулу – м'яса. На інших шахтах Донбасу практикували видачу обіду тільки тим гірникам, котрі в попередній день виходили на роботу²⁴.

30 березня 1930 р. Комісія радянського контролю при РНК СРСР ухвалила постанову «Про розгляд скарг трудівників», в якій «самовільне залишення працівниками роботи» визнавалося кримінальним злочином²⁵.

Велику роль у боротьбі з порушниками трудової дисципліни та в підвищенні продуктивності праці почали відігравати виробничо-товаришські суди, запроваджені

²⁰ Сборник важнейших постановлений по труду / Сост. Я.Л.Киселёв, С.Е.Малкин. – Москва, 1938. – С.253–255.

²¹ Первая Всесоюзная конференция работников социалистической промышленности: Стенографический отчёт. – Москва; Ленинград, 1931. – С.47.

²² Потутаев З., Курнаев Н., Листопадов Ф. Общественный буксир. – Москва, 1930. – С.11–12.

²³ В поход за «7» и «17». – Луганск, 1929. – С.17.

²⁴ Ніколаюк Т.А. Позаекономічні стимули... – С.88.

²⁵ Мовчан О., Гудзь В. Повсякденне життя на підприємствах і новобудовах. – С.115.

на підприємствах 30 грудня 1929 р. постановою РНК СРСР і ВЦВК²⁶. Цей документ надавав їм повноваження застосовувати не тільки заходи морального впливу, а й матеріальні та дисциплінарні санкції²⁷. У червні 1930 р. на XVI з'їзді партії було розширено можливості використання виробничо-товариських судів²⁸, а 20 лютого 1931 р. постановою ВЦВК і РНК РСФРР їх запроваджували на підприємствах із кількістю робітників не менше 100²⁹.

Товариські суди спеціально скликалися профспілками на підприємствах і часто перетворювалися на судилища. За ініціативою ВЦРПС із 1931 р. цим судам було надано право терміном до 3 міс. переводити робітників на нижчу групу забезпечення за картками. Тих, хто не виконував рішень товариського суду й відмовлялися здати свої продовольчі картки для обміну на нижчу категорію забезпечення, взагалі «відкріплювали» від розподільника та звільняли з роботи³⁰. Виробничо-товариські суди діяли дуже жорстоко. Наприклад, на Харківському тракторному заводі такий суд в одній із розглянутих ним справ ухвалив рішення: звільнити з роботи; виключити з членів профспілки; просити про відрахування з інституту; оштрафувати на 10 руб.; оприлюднити в газеті³¹.

За неповними даними звіту ВЦРПС, на початок 1933 р. на підприємствах і в транспорті СРСР діяли 20 648 виробничо-товариських судів³². Виробничі справи склали 66% від усіх розглянутих ними, а прогульницькі займали перше місце – 70–80%³³.

Слід відзначити, що впродовж 1929–1931 рр. посилення каральних заходів до порушників трудової дисципліни не призвело в умовах відсутності матеріального стимулювання праці до виконання робітниками планових завдань. Посилився неорганізований відплив їх із виробництва, що вимагало залучення нових працівників. Згідно з розрахунками економіста Б.Маркуса, навчання на виробництві нового робітника тривало не менше двох місяців, і за цей час продуктивність його праці була на 20% нижче за середню³⁴.

Тому 20 жовтня 1930 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову «Про заходи з планового забезпечення народного господарства робочою силою і боротьби з плинністю»³⁵. Але у 1931 р. збитки від прогулів та плинності робочої сили максимально зросли: так, згідно з даними по 14-ти районах Донбасу за вересень 1931 р., лише 60% робітників працювали місяць на одній роботі, 21,6% – на двох, 18,3% – на трьох³⁶. Плинність погіршувала якісний склад робочої сили, різко збільшувала виробничі витрати. Але це не зупиняло робітників шукати кращих умов праці, і тому держава змушена була восени 1931 р. дещо послабити покарання та на деякий час застосувати економічне стимулювання праці. Все ж робітники продовжували шукати кращих умов праці, тож для подолання плинності було заборонено видавати особисті документи тим, хто звільнявся.

Великі втрати були через прогули. Згідно з даними Б.Маркуса, наприкінці першої п'ятирічки, у 1932 р., лише через цю причину радянська промисловість втратила

²⁶ Журавлёв С., Мухин М. «Крепость социализма»: Повседневность и мотивация труда на советском предприятии, 1928–1938 гг. – Москва, 2004. – С.222.

²⁷ Там же. – С.222–223.

²⁸ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК (1898–1986) / Под общ. ред. А.Г.Егорова, К.М.Боголюбова. – Т.5: 1929–1932. – Москва, 1984. – С.175.

²⁹ Индустриализация СССР (1933–1937): Док. и мат. / Отв. сост. М.И.Хлусов. – Москва, 1971. – С.522–523.

³⁰ Центральный державный архив вищих органов власти та управління України. – Ф.798. – Оп.1. – Спр.1696. – Арк.51.

³¹ Материалы к отчёту ВЦСПС IX съезду профсоюзов. Всесоюзный центральный совет профессиональных союзов. – Москва, 1932. – С.56.

³² Там же.

³³ Там же.

³⁴ Маркус Б. Труд в социалистическом обществе. – Москва, 1939. – С.168.

³⁵ Справочник партийного работника. – Вып.8. – Москва, 1968. – С.348.

³⁶ Материалы к отчёту ВЦСПС... – С.56.

27,8 млн робочих днів, що було рівноцінно утриманню впродовж року 108 тис. зайвих працівників. Ці прогули означали недовиконання планів випуску промислової продукції на 854 млн руб. (у базових цінах 1926–1927рр.)³⁷. Наприкінці 1932 р. ЦК ВКП(б) ухвалив постанову, в якій передбачалося звільнення робітника лише за один прогул на місяць і позбавлення його права користуватися продовольчою картою та квартирою³⁸.

Прогул карався жорстоко – розпорядження про звільнення адміністрація робила негайно. Також відразу проводилося виселення звільненого робітника та його утриманців із квартири в будь-яку пору року, без надання іншої житлової площі, транспортних засобів. Працівник мав можливість подати скаргу до контрольної комісії Робітничо-селянської інспекції УСРР, але оскарження розпорядження адміністрації самого звільнення не скасовувало. До того ж упродовж року заборонялося прийняття звільнених за прогул робітників на те саме підприємство й не зараховувалася до загального стажу попередня праця на ньому. В умовах радянської системи соціального страхування, яка спиралася на робочий стаж, останній захід прирікав звільненого робітника на отримання надалі мізерних соціальних виплат³⁹.

Тривав моральний терор. Так, у робітничих бараках над ліжками вивішували таблички, де зазначалося: «Тут спить прогульник такий-то». Траплялося, що надсилалися спеціальні делегати, котрі розповідали мешканцям того чи іншого будинку, як їхні сусіди працюють на виробництві. У цехах, особливо з 1932 р., почали з'являтися «дошки ганьби» – сатиричні стіннівки з гостро-критичними замітками⁴⁰.

Тих робітників, які змінювали місце роботи, обзивали «літунами», «дезертирами з трудового фронту». На заводі ім. Петровського та Леніна щодо порушників трудової дисципліни застосовували цілий комплекс заходів морального терору: наклеювали прізвища «прогульників» на сірниках, цигарках; надсилали листи рідинам, робили вітрини з їхніми портретами, відбирали в них профспілкові квитки⁴¹. На Харківському тракторному «прогульникам» видавали «ордени почесного ледаря»⁴². На донбаській шахті ім. Кагановича з «прогульниками» боролися на так званих «політхвилинках», де під музичний супровід декламувалися критичні вірши, в яких уїдливо висміювалися порушники трудової дисципліни⁴³.

На будівництві Харківського тракторного заводу трудову дисципліну посилювали за допомогою газети «Удар», яка виходила 2–3 рази на день, а в так звані «штурмові дні та ночі» – навіть 5–6 разів на добу. Редакція випускала «орден дезертира» з портретом найбільшого «прогульника». Цей «орден» передавався робітникам, а вони вже вручали його «прогульникові»⁴⁴. Зрозуміло, що «борці з прогулами», сподіваючись на дуже сильний психологічний вплив на людину, часто досягали мети, і звітували партійному керівництву про зменшення кількості прогулів із 7% до 1–1,5%⁴⁵. На Одеському й Миколаївському суднобудівних заводах біля прохідних

³⁷ Маркус Б. Труд в социалистическом обществе. – С.168.

³⁸ Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6239. – Арк.90; Сборник важнейших постановлений по труду. – С.251.

³⁹ Сборник важнейших постановлений по труду. – С.250.

⁴⁰ Ніколаюк Т.А. Політика держави щодо мотивації праці робітників у промисловості України (1929–1938 рр.). – С.303.

⁴¹ Комуніст. – 1930. – 11 грудня.

⁴² Там само. – 22 грудня.

⁴³ Там само. – 1934. – 3 січня.

⁴⁴ Ніколаюк Т.А. Політика держави щодо мотивації праці робітників у промисловості України (1929–1938 рр.). – С.304.

⁴⁵ Тандіт Л. Ударний тракторобуд: Партійно-масова робота на Харківському тракторному будівництві. – Х., 1931. – С.13, 73, 75.

розвішували так звані «газети-крокодили», тобто плакати-карикатури з відповідними текстами⁴⁶.

Після 1933 р. політика сталінського комуністичного штурму зазнала певних коректив. На другу п'ятирічку було заплановано середньорічні темпи приросту промислової продукції в межах 13–14%⁴⁷. Із 1932 р. намітилося порівняно незначне зменшення питомої ваги групи А в капіталовкладеннях, зумовлене необхідністю підтягнувати розвиток галузей групи Б⁴⁸. Зупинився інфляційний випуск паперових грошей. Почала розвиватися торгівля, як державна, так і ринкова («колгоспна»). Було скасовано карткову систему забезпечення жителів міст, трудівників новобудов продовольством, промисловими товарами. У нових умовах з'явилася можливість зосередити увагу на проблемах освоєння техніки, підготовки кваліфікованих кадрів, поліпшенні якісних показників промислового виробництва.

Але все одно держава-комуна не відкинула каральних практик, і продовжувала застосовувати примус із метою збільшення інтенсивності виробничої діяльності робітників. 1933-й рік (перший другої п'ятирічки) розпочався масовими скороченнями робітників на підприємствах. Виганяли в першу чергу тих, хто, на думку адміністрації, «ударно» не працював і не проявляв «трудового героїзму»⁴⁹.

Водночас активізувалася боротьба з так званими «верстатоломами», «рвачами», «саботажниками». Будь-яке пошкодження робітником устаткування розглядалося як «намагання класово ворожих елементів зірвати виконання виробничої програми»⁵⁰. При з'ясуванні причин поломки машин перевіряли не лише технічний бік аварії, а й обов'язково «соціальне обличчя» винуватця. Не припинялося застосування адміністративних заходів. Так, у Луганському районі у квітні 1933 р. у 5-денний термін усіх «прогульників» виселили з шахтного селища⁵¹.

Одержавши від центру наказ виявити «саботажників», партійні керівники УСРР почали активно його виконувати в усіх галузях, причому обвинувачували у «саботажі» й карали за нього переважно тих робітників, які виступали проти підвищених норм, відмовлялися працювати в незадовільних умовах⁵². Судам заборонялося повнювати на посаді звільненого з роботи за «саботаж», навіть якщо закон був на його боці⁵³. 21 червня 1933 р. для посилення нагляду за судами було засновано прокуратуру, якій надали право скасовувати занадто «м'які» постанови судів⁵⁴.

У 1933 р. відбулася масова «чистка» партії в кількох областях республіки. Вона перетворилася на лінчування тих робітників, які не бажали працювати без матеріальної винагороди, і тому часто порушували трудову дисципліну. На зборах київського партактиву у травні того року Д.Мануїльський зазначив, що «чистка повинна стати школою трудової дисципліни, вихованням соціалістичного ставлення до праці. Ледарям, шахраям, шкурникам треба показати на двері з нашої партії»⁵⁵.

Репресивна модель трудових відносин підтримувалася викривальними доносами робітників один на одного. «Штабом» доносів стало бюро скарг при РСІ, яке мало розслідувати кожен «сигнал»⁵⁶. Загалом по Донеччині, Київщині, Вінниччині

⁴⁶ Комуніст. – 1934. – 6 травня.

⁴⁷ *Кумичицький С.* Червоний виклик: Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. – С.560.

⁴⁸ Там само. – С.572.

⁴⁹ Державний архів Луганської обл. (далі – ДАЛО). – Ф.5. – Оп.1. – Спр.142. – Арк.2.

⁵⁰ Там само. – Спр.140. – Арк.65.

⁵¹ Там само. – Арк.195.

⁵² *Ніколаюк Т.А.* Позаекономічні стимули... – С.62.

⁵³ Там само.

⁵⁴ Комуніст. – 1933. – 21 червня.

⁵⁵ Там само. – 4 червня.

⁵⁶ Там само. – 27 липня.

та Одещині під час «чистки» з партії виключили 51 713 осіб, з яких 21% – за «саботаж і порушення трудової дисципліни»⁵⁷.

Запроваджена партією каральна акція щодо боротьби з «саботажниками» активувала трудову діяльність робітників у деяких галузях важкої промисловості, але не на залізницях, які залишалися «вузьким місцем» економіки. Для підвищення продуктивності праці залізничників ЦК ВКП(б) своєю постановою від 10 липня 1933 р. створив на транспорті надзвичайні партійно-державні органи – політвідділи, які очолювалися представниками ДПУ. Політвідділи одержали права парткомів та могли виключати з партії всіх «саботажників», «рвачів», «ледарів» на власний розсуд, без дозволу вищих партійних органів, а також контролювати роботу залізничників, заарештовуючи їх за найменшою підозрою в небажанні «ударно працювати»⁵⁸.

У 1934 р. каральні заходи посилювалися, що було закріплено в новому статуті партії, прийнятому XVII з'їздом ВКП(б). Відтепер закріплювалося право парткерівників проводити «чистку» як метод позбавлення від небажаних осіб, адже з'явився новий пункт 2 про «обов'язок комуніста» додержуватися трудової дисципліни. У цьому статуті партія закріпила за собою право створювати політичні відділи на виробництві. Також було ліквідовано створені ще В.Леніним органи контролю – Центральна контрольна комісія й наркомат робітничо-селянської інспекції. Замість них створено комісії партійного та радянського контролю при ЦК ВКП(б), які перевіряли виконання місцевими господарськими органами рішень партії та уряду, а не саму партію⁵⁹.

У 1934 р. держава законодавчо змусила робітників виконувати встановлені раніше підвищені норми виробітку, відмовившись гарантувати їм будь-який мінімальний заробіток і дозволивши господарникам за систематичного невиконання працівником норми переводити його на низькооплачувану роботу або звільняти⁶⁰.

Водночас для підвищення продуктивності праці членів партії в 1934 р. під гаслом «розгортання більшовицької самокритики» було проведено «чистки» у Харківській, Чернігівській та Дніпропетровській обласних парторганізаціях. Це відкрило «зелене світло» для посилення доносів на робітників-комуністів із боку безпартійних, комсомольців, робкорів. Голова Чернігівської обласної комісії, яка здійснювала «чистку», Б.Ройзенман наказав пресі «допомогти комісії у викритті класово чужих елементів, котрі пролізли до партії й комсомолу»⁶¹. Внаслідок цієї «чистки» з партії виключили у Чернігівській обл. – 29,3%, у Харківській – 19,8%, у Дніпропетровській – 16% членів; із них за «саботаж» по трьох областях – 22,88%⁶².

Звичайним явищем на Донбасі стало виключення з партії за відмову працювати на підземних роботах у шахті⁶³. У березні 1934 р. керівництво залізниць отримало право карати робітників за «саботаж» позбавленням житла і грошей⁶⁴. Постановою ЦВК і РНК СРСР «Про обчислення заробітку працівників за кількістю та якістю виробленої продукції» від 17 березня 1934 р. в разі систематичного невиконання працівником визначеної норми його звільняли або ж переводили на менш оплачувану роботу. У квітні того року всі стягнення з робітника, що їх надавали комісії радянського контролю, обов'язково почали фіксуватися у його трудових документах⁶⁵.

⁵⁷ Там само. – 1934. – 1 лютого.

⁵⁸ ДАЛО. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.137. – Арк.112.

⁵⁹ Комуніст. – 1934. – 6 травня.

⁶⁰ Сборник важнейших постановлений по труду. – С.131.

⁶¹ Комуніст. – 1934. – 15 червня.

⁶² Бабко Ю.В. Партійне будівництво на Україні у 1933–1937 рр. – Л., 1971. – С.90.

⁶³ ДАЛО. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.184. – Арк.2, 5.

⁶⁴ Комуніст. – 1934. – 24 березня.

⁶⁵ Там само. – 20 березня; 27 квітня.

Примушуючи до покори, держава влаштувала на великих підприємствах відкриті судові процеси над членами трудових колективів. Так, у березні 1934 р. більшість робітників Луганського паровозобудівного заводу, які до початку XVII з'їзду ВКП(б) у прискореному темпі випустили 13 бракованих паровозів серії ФД, було притягнуто до відповідальності на спеціально організованому відкритому судовій процесі⁶⁶.

Хвилю репресивних заходів у 1934 р. посилила деформація карного та карно-процесуального законодавства. Рішенням ЦВК СРСР від 10 липня 1934 р. замість ОДПУ створювався загальносоюзний наркомат внутрішніх справ, а постановою від 5 листопада при його очільникові запроваджувалася Особлива нарада⁶⁷. Цей, а також інші позасудові органи («двійки», «трійки») сіяли атмосферу страху у суспільстві, а на підприємствах використовувалися для «боротьби з диверсіями».

Особливого розмаху репресії набули після вбивства С.Кірова. 5 грудня 1934 р. в газеті «Правда» з'явилася датована днем його загибелі постанова ВЦВК про внесення змін до кримінально-процесуальних кодексів союзних республік. Вони передбачали розслідування справ «терористичних організацій» і «терористичних актів» проти працівників радянських органів влади в десятиденний строк. Слухання у цих справах мали проходити без участі обвинувачених, не допускалося подання клопотань про помилування та касаційний розгляд справ, вирок про вищу міру покарання виконувався негайно⁶⁸.

9 грудня 1934 р. голова ВУЦВК Г.Петровський підписав постанову «Про внесення змін до Кримінально-процесуального кодексу УСРР», в якій ураховувалися згадані положення, що стануть основою беззаконня на наступні роки⁶⁹. У 1935 р. прокурором СРСР було призначено А.Вишинського. Він скасував прокурорський нагляд за законністю в діяльності органів державної безпеки у справах про державні злочини.

У березні 1935 р. за рішенням ЦК ВКП(б) запроваджувалося нове підвищення, за термінологією партії, «застарілих і невірних» норм виробітку. Цей перегляд пояснили введенням в експлуатацію нової техніки, устаткування, які нібито збільшували продуктивність праці⁷⁰. Підвищення норм супроводжувалося зловживаннями. Так, на деяких шахтах Донбасу було встановлено нову норму – 5,9 вагона, в той час як у січні виконання складало 2,68, у лютому – 3,46 вагона, а типова гранична норма становила 4,2 вагона⁷¹. За умов відсутності матеріального заохочення розмір запроваджених навесні 1935 р. норм став нереальним для виконання багатьма робітниками. У квітні – травні шахти Донбасу, що працювали за новими нормативами, не виконали планових завдань щодо продуктивності праці на 96,2% і 97,2% відповідно⁷². У грудні 1935 р. пленум ЦК ВКП(б) наказав запровадити в 1936 р. ще один перегляд норм у всіх галузях промисловості та на залізницях зі збереженням чинних розцінок на роботах, які оплачувалися «за прогресивкою»⁷³.

Тих робітників, хто відмовлявся працювати за підвищеними нормами, звинувачували «в контрреволюційній діяльності». Впродовж 1935–1936 рр. по областях

⁶⁶ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6580. – Арк.1–3.

⁶⁷ Шаповал Ю.І. Переддень і апогей Великого терору // Політичний терор і тероризм в Україні: XIX–XX ст.: Історичні нариси. – К., 2002. – С.442.

⁶⁸ Реабілітація: Политические процессы 30–50-х гг. / Сост. И.В.Курилов, Н.Н.Михайлов, В.П.Наумов. – Москва, 1991. – С.31.

⁶⁹ Про внесення змін до кримінально-процесуального кодексу УСРР: Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету // Більшовик. – 1934. – 10 грудня.

⁷⁰ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.6624. – Арк.1–2.

⁷¹ Там само. – Арк.21.

⁷² ДАЛО. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.226. – Арк.155.

⁷³ Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам: Сб. док. за 50 лет: В 5 т. / Сост. К.УЧерненко, М.С.Смиртюков. – Т.2: 1929–1940 гг. – Москва, 1967. – С.562–569.

республіки прокотилася хвиля справ так званих «контрреволюційних організацій», унаслідок чого з роботи звільнили «колишніх троцькістів, зінов'ївців та петлюрівців». При парткомах створювалися спеціальні відділи кадрів, у функції яких із 1935 р. входило стеження за робітниками-членами ВКП(б) та вивчення їхнього минулого. У другому півріччі 1935 р. в порівнянні з першим кількість справ, які розглядалися спеціальними колегіями обласних судів УСРР, збільшилася на 95,9%, а в першому півріччі 1936 р. в порівнянні з другим півріччям 1935 р. – на 20,8%⁷⁴.

Із 1936 р. радянське керівництво підтримало написання до центральних газет так званих «листів трудящих» з інформацією про певні вади на виробництві, які по суті були доносами. Постановами ЦК ВКП(б) від 20 березня й 19 квітня 1936 р. редакторам багатотиражок було наказано впродовж двох – трьох днів реагувати на ці «листи». Дописувачам гарантувалося збереження авторської таємниці та нерозголошення псевдонімів⁷⁵. Цими актами заборонявся також доступ інших співробітників газет до змісту листів-доносів, що надавало можливості робітникам без перешкод доносити один на одного⁷⁶.

У 1934–1936 рр. дуже поширеними стали судові процеси над винуватцями аварій на виробництві і транспорті, причому, як потім виявляли перевірки, часто над безвинними. Так, прокуратура Донецької залізниці після перевірки судових справ з'ясувала, що 1936 р. більшість обвинувачених в аваріях потягів залізничників засудили неправильно, а справжні дезорганізатори виробництва залишилися у стороні⁷⁷. До того ж архівні документи доводять, що засудження робітників за аварії часто проводилося без участі громадськості.

Каральні заходи проти робітників посилили перевірка та обмін партійних документів упродовж 1935–1936 рр. Відповідно до звіту другого секретаря ЦК КП(б)У П.Постишева на засіданнях двох січневих 1936 та 1937 рр. пленумів ЦК, за час цих заходів із лав КП(б)У було виключено 38 141 особу (33 872 в період перевірки, 4269 при обміні партійних документів)⁷⁸.

Починаючи з 1937 р., «революційне насильство» перетворилося фактично на єдиний інструмент, який забезпечував інтенсивність виробничої діяльності робітників, оскільки економічні стимули влада звела нанівець. Репресії 1937–1938 рр. стали невід'ємною частиною господарського механізму тоталітарної держави. Це призвело до масових звільнень із роботи через невиконання підвищених норм, чим порушувалося закріплене в Конституції 1936 р. право на працю. Наприклад, на Харківському заводі «Серп і молот» із 1 травня 1937 р. скоротили 1800 осіб, причому перш за все тих, хто не мав можливості виконувати нові норми. У важкій промисловості республіки було звільнено 165 тис. робітників. ДПУ зафіксувало факти самогубства, коли ті, хто втратив роботу, залишившись без засобів до існування кидалися під поїзди⁷⁹.

У 1934–1937 рр. на підприємствах, будівництвах і залізницях відзначалася велика плинність робочої сили. Скасування матеріального заохочення та репресії збільшили кількість прогулів і простоїв. Так, втрати валової продукції промисловості СРСР лише від простоїв та прогулів із неповажних причин обчислювалися в 1933–1937 рр. в розмірі 3 млрд руб.⁸⁰ Тому постановою ЦВК і РНК СРСР від 17 жовтня 1937 р. було дозволено в адміністративному порядку виселяти трудящих із квартир

⁷⁴ Шаповал Ю.І. Сталінізм і Україна // Український історичний журнал. – 1992. – №1. – С.54.

⁷⁵ ДАЛО. – Ф.5. – Оп.1. – Спр.203. – Арк.47; Спр.207. – Арк.88; Спр.568. – Арк.225.

⁷⁶ Там само. – Спр.203. – Арк.47; Спр.207. – Арк.88; Спр.568. – Арк.225.

⁷⁷ Там само. – Спр.613. – Арк.38.

⁷⁸ Бабко Ю.В. Партійне будівництво на Україні у 1933–1937 рр. – С.120.

⁷⁹ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.20. – Спр.7113. – Арк.57, 60, 110, 132.

⁸⁰ Маркус Б. Труд в социалистическом обществе. – С.209.

без надання іншої житлової площі при звільненні їх із роботи⁸¹. Це давало змогу керівникам утримувати висококваліфікованих робітників на підприємствах і під страхом звільнення нав'язувати норми «інтенсивної праці».

На основі підписаного Й.Сталіним рішення 2 липня 1937 р. з'явився оперативний наказ НКВС СРСР №447 «Про запровадження репресій проти колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів»⁸². Згідно з ним, у найближчі чотири місяці «викриттю» та репресуванню підлягали 268 950 «ворогів народу», з яких 75 950 належало стратити⁸³. Місцеві керівники отримували від Москви додаткові ліміти на репресії.

Репресії здійснювали позасудові «трійки» у складі першого секретаря обкому, начальника обласного управління НКВС і прокурора області. Згідно з наказом наркома шляхів сполучення та прокурора СРСР від 20 серпня 1937 р., у всіх випадках катастроф чи аварій на залізницях на місце події обов'язково повинні були прибути прокурор залізничної ділянки і прокурор залізничного транспорту⁸⁴. На утримання каральних органів держава витратила величезні кошти. Так, тільки у четвертому кварталі 1937 р. на судові органи в УСРР виділили 184 млн руб., у той час як, приміром, на соціальне забезпечення – лише 12 млн 688 тис. руб.⁸⁵

Значну кількість репресованих у промислових регіонах республіки становили робітники. Наприклад, у вугільній промисловості Донбасу загалом за 1937–1938 рр. репресій зазнали 4230 осіб, у тому числі 3286 – робітників⁸⁶. Із квітня 1937 по травень 1938 рр. відбулася нова «чистка», внаслідок чого із партії було виключено 16 511 членів. І хоча після січневого 1938 р. пленуму ЦК ВКП(б), коли дедалі яснішими ставали масштаби репресивних заходів, певну частину виключених поновили, цей процес не можна порівняти з масштабами попередніх виключень⁸⁷.

Упродовж 1937–1938 рр. на всіх підприємствах і на транспорті почали таємно складати плани з ліквідації «шкідництва», в яких заздалегідь, за рознарядкою центральних партійних органів, указувалися прізвища конкретних людей, заходи й терміни знищення їх як нібито «шкідників».

Під тиском держави керівництво заводських партійних осередків було змушене «мобілізувати пильність усього колективу на викриття ворогів», тобто ретельно відстежувати настрої робітників. Знову різко збільшилася кількість доносів. Наприклад, у документах ЦК профспілки вугільників України від 1937 р. міститься багато фактів про надходження від шахтарів так званих «виробничих сигналів», автори яких, доповідаючи про наявність виробничих проблем, зазначали прізвища тих, хто, на їхню думку, нібито це допустив. За 1938 і дев'ять місяців 1939 рр. до ЦК профспілки робітників металургійної промисловості України надійшло 542 таких доноси⁸⁸.

У 1937–1938 рр. держава-комуна в мирний час поступово перетворилася на військовий табір. Керівників промислових підприємств почали називати «командирами

⁸¹ Сборник важнейших постановлений по труду. – С.106.

⁸² История сталинского ГУлага: Конец 1920-х – первая половина 1950-х гг.: Сб. док.: В 7 т. / Отв. ред. Н.Верт, С.Мироненко. – Т.1: Массовые репрессии в СССР. – Москва, 2004. – С.268.

⁸³ *Кумичицкий С.В.* Терор 1937-го: погляд через 60 років // Слобідський край. – 1997. – 4 березня.

⁸⁴ О расследовании крушений и аварий на железнодорожном транспорте: циркуляр 20 авг. 1937 г. №63/15 // Сборник приказов Прокуратуры СССР, действующих на 1 дек. 1938 г. / Под. ред. А.Я.Вышинского. – Москва, 1939. – Ст.37.

⁸⁵ ЦДАГО України. – Ф.1. – Оп.6. – Спр.466. – Арк.80.

⁸⁶ *Кумичицкий С., Ясубова Л.* Донеччина і Луганщина у XVII–XXI ст.: історичні фактори й політичні технології формування особливого та загального у регіональному просторі. – К., 2015. – С.549.

⁸⁷ *Шаповал Ю.І.* Сталінізм і Україна. – С.37.

⁸⁸ Отчёт ЦК профсоюза рабочих каменноугольной промышленности Донбасса (1934–1937гг.). – Москва, 1937. – С.38; Отчёт ЦК профсоюза рабочих металлургической промышленности Юга: Октябрь 1937 – октябрь 1939 гг. – Днепропетровск, 1939. – С.11.

виробництва», виробничі завдання йменували «бойовими», від робітників вимагали жорсткого підпорядкування, а покарання виконувалися неухильно та швидко. На засіданні Ворошиловградського міського партійного комітету 6 липня 1938 р. один із керівників тресту «Донбасвугілля» проголосив: «Треба працювати по-воєнному... Треба людей прибрати до рук». Стимулюючим гаслом щодо інтенсифікації праці у цей час став вислів: «Або виконаємо це бойове завдання, яке на нас покладено, або його виконають без нас»⁸⁹.

Стараннями периферійних партійних керівників хвиля репресій у 1938 р. майже не знизилася. Згідно з даними, які наводить С.Кульчицький, із 1 жовтня 1936 до 1 липня 1938 рр. органи НКВС УРСР заарештували 253 051 особу, з них безпартійних робітників було 1168⁹⁰. Трудящих засуджували в основному за провини, які призводили до збільшення аварій на виробництві й на транспорті. Нерідко відбувалися помилки, і страждали невинні. Так, наприклад, у 1938 р. у тресті «Ворошиловвугілля» після арешту одного з робітників за здійснення аварії, наступного дня на підприємстві відбувся аналогічний інцидент⁹¹.

Постановою РНК СРСР від 21 грудня 1938 р. замість трудових списків запроваджувалися трудові книжки, в яких фіксувалися накладені на робітника стягнення, а також причини звільнень із підприємств. Згодом тих, у кого були «погані» трудові книжки, почали в першу чергу репресувати як «ворогів народу». 28 грудня 1938 р. постановою РНК СРСР, ЦК ВКП(б) та ВЦРПС вимоги до трудової дисципліни зробили ще жорсткішими. На підприємствах було запроваджено номерну систему прибуття й виходу з роботи, керівники цехів і виробничих змін повинні були стежити за використанням робітниками робочого часу⁹².

Керівництво держави-комуни, яка володіла та розпоряджалась усіма засобами виробництва, у 1929 р. запланувало значно підвищити продуктивність праці робітників. Складність цього завдання полягала в тому, що партія створила «цивілізацію спотвореного світу», в якій не діяли ринкові механізми й матеріальне стимулювання праці. Тому впродовж 1929–1938 рр. для підвищення масового виробничого ентузіазму держава активно вдавалася до використання прямого примусу. Тих, хто не виявляв особливого бажання трудитися без матеріального стимулювання, змушували спочатку працювати під страхом адміністративних стягнень. Пізніше порушення робітником умов праці, брак у роботі, ненавмисне пошкодження обладнання кваліфікувалися як «підривна діяльність» з усіма наслідками.

REFERENCES

1. Babko, Yu. (1971). *Partiine budivnytstvo na Ukraini u 1933–1937 rr.* Lviv. [in Ukrainian].
2. Chernenko, K.U. & Smirtiuok, M.S. (Eds.) (1967). *Resheniya partii i pravitelstva po kbozjaystvennym voprosam*, 2. Moskva. [in Russian].
3. Chernenko, K.U., Skvortsov, A.G., & Kuprikov, T.K. (1968). *Spravochnik partiynogo rabotnika*, 8. Moskva. [in Russian].
4. Egorov, A.G. & Bogolyubov, K.M. (Eds.). (1984). *Kommunisticheskaya partiya Sovetskogo Soyuza v rezolyutsiyakh i resheniyakh sjezdov, konferentsij i plenumov TzK (1898–1986)*, 5. Moskva. [in Russian].
5. Hudzenko, P.P., Kulchytskyi S.V., & Shatalina Ye.P. (1980). *Trudovi pochyny robotnychobo klasu (1921–1937): Na materialakh Ukrainkoi RSR.* Kyiv. [in Ukrainian].
6. Kulchytskyi, S. (2021). Leninska derzhava-komuna yak instrument pobudovy spotvorenoho svitu. *Ukrainskyi istorychnyi zurnal*, 2, 167–185. [in Ukrainian].
7. Kulchytskyi, S. (Ed.) (2013). *Chervonyi vyklyk: Istorii komunizmu v Ukraini vid yoho narodzhennia do zabytci*, 1. Kyiv. [in Ukrainian].
8. Kulchytskyi, S., & Yakubova, L. (2015). *Donecbchyna i Lubanschchyna u XVII–XXI st.: istorychni faktory i politychni tekhnolohii formuvannia osoblyvoho ta zabalnovno u rebionalnomu prostori*. Kyiv. [in Ukrainian].
9. Movchan, O., & Hudz, V. (2012). Povsiakdenne zhyttia na pidpriemstvakh i novobudovakh. *Ukrainske radianske suspiilstvo 30-ky rr. XX st.: narysy povsiakdennoho zhyttia*, 97–238. Kyiv. [in Ukrainian].

⁸⁹ ДАЛО. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.219.

⁹⁰ Кульчицький С. Червоний виклик: Історія комунізму в Україні від його народження до загибелі. – С.598.

⁹¹ ДАЛО. – Ф.179. – Оп.1. – Спр.8. – Арк.197; Спр.28. – Арк.3.

⁹² Шаповал Ю.І. Сталінізм в Україні. – С.37.

10. Nikolaiuk, T.A. (1999). *Polityka derzhavy shchodo motyvatsii pratsi robotnykiv u promyslovosti Ukrainy (1929–1938rr.)*. Candidate's thesis. Ostruh. [in Ukrainian].
11. Nikolaiuk, T.A. (1999). Pozaekonomichni stymuly motyvatsii pratsi robotnykiv Ukrainy v 1929–1933 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 51–63. [in Ukrainian].
12. Shapoval, Yu. (1992). Stalinizm i Ukraina. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 1, 45–56. [in Ukrainian].
13. Shapoval, Yu. (2002). Peredden i apohei Velykoho teroru. *Politychnyi teror i teroryzm v Ukraini: XIX–XX st.: Istorychni narysy*, VII, 400–487. [in Ukrainian].
14. Trubenok, O. (2000). Ukrainske robitnytstvo za umov nastupu totalitaryzmu (druha polovyna 20-kh – pochatok 1930-kh rr.). *Z arkhiviv VChK–GPU–NKVD–KGB*, 2/4, 32–58. [in Ukrainian].
15. Vert, N. & Mironenko S. (Eds.) (2004). *Istoriya stalinskogo Gulaga: Konets 1920-kh – pervaya polovina 1950-kh gg.: sobranie dokumentov, 1: Massovye repressii v SSSR*. Moskva. [in Russian].
16. Yakovlev, A.N. (Ed.) (1991). *Reabilitatsiya: Politicheskie protsesy 30–50-kh gg.* Moskva. [in Russian].
17. Zhuravlev, S., & Mukhin, M. (2004). *“Krepost sotsializma”: Povednevnost i motivatsiya truda na sovetском predpriyatii, 1928–1938 gg.* Moskva. [in Russian].

Tetiana NIKOLAIUK

Candidate of Historical Sciences (Ph. D. in History), Docent,
Head at Department of Culture and Social-Humanitarian Studies,
National Academy of Visual Arts and Architecture
(Kyiv, Ukraine), nikolaiukt@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5133-4033>

Tetiana STOIAN

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at Department of International Relations and Humanitarian Studies,
National Pedagogical M.P.Drahomanov University
(Kyiv, Ukraine), stoyan.ta@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6047-166X>

Punitive Measures as a Method of Increasing Labor Productivity of Workers in Soviet Ukraine 1929–1938

Abstract. The aim of the study is to study the punitive means of stimulating the production of industrial workers in all industries, transport and construction of UkrSSR, used by the commune during 1929–1938 to increase their productivity in total ownership, use and disposal of all means of production. **Methodology.** In her scientific research, the author relied on the main principles of historical science – objectivity and historicism. The problem-chronological approach was used to determine the structure of the studio. **The scientific novelty** of the study lies in the coverage of punitive practices and coercion as a way to attract workers in the absence of material incentives to economic life in the conditions of communal socialism. The author found that during 1929–1932, when the ruling party carried out a second communist assault, Ukrainian workers reacted negatively to attempts by the commune state to replace material incentives with punitive practices. At the end of 1933, the replacement of proper material incentives for workers by non-economic coercion put the Soviet economy on the brink of economic catastrophe: labor turnover increased, defect and absenteeism increased, labor productivity declined, and the USSR lagged behind developed capitalist countries. In 1934–1936, the party-Soviet leadership continued to use punitive practices along with material incentives for labor. During 1937–1938, punitive measures to stimulate industrial activity in industrial enterprises were significantly intensified, turning into mass repression on the eve of World War II. **Conclusion.** Based on the study of new archival documents and analysis of statistical data, the author proves that during 1929–1938 the government of the totalitarian Soviet state in the economic crisis used fear as a coercive tool through which the party-Soviet leadership increased productivity of Ukrainian workers.

Keywords: communist assault, state-commune, punitive measures, industrial and social courts, “party purges”, repressions, “saboteurs”.